

๓. มหาเวทลลสูตร¹

[๔๔๙] เอวมเม สุตฺ :- เอกํ สมยํ ภควา สวตฺถิยํ วิหริติ เขตฺวเน อนาถปิณฺฑติกสฺส อารามเ. อถ โข อายสฺมา มหาโกฏฺจิกโก สายณฺหสมยํ ปฏิสลฺลลนา วุฏฺจิตฺ, เยนายสฺมา สารีปฺตฺโต, เตนฺอุปสงฺกมิ; อุปสงฺกมิตฺวา อายสฺมา สารีปฺตฺเตน สทฺธิ สมฺเมทฺธิ, . สมฺเมทฺธิยํ กถํ สारณฺยํ วิตฺติสาเรตฺวา เอกมนฺตํ นิสฺสีทฺ; เอกมนฺตํ นิสฺสินฺโน โข อายสฺมา มหาโกฏฺจิกโก อายสฺมนฺตํ สารีปฺตฺตํ เอตทฺโวจ “ทฺพฺปณฺโณ ทฺพฺปณฺโณติ อวฺุโส วุจฺจติ, กิตฺตาวตฺตา นฺ โข อวฺุโส ‘ทฺพฺปณฺโณ’ติ วุจฺจติ”ติ ? “นฺปฺปชานาติ นฺปฺปชานาติ”ติ โข อวฺุโส ตสฺมา “ทฺพฺปณฺโณ”ติ วุจฺจติ. กิณฺจ นฺปฺปชานาติ ? อิทํ ทฺกฺขณฺติ นฺปฺปชานาติ, อยํ ทฺกฺขสมฺมทฺโยติ นฺปฺปชานาติ, อยํ ทฺกฺขณฺโรโรติ นฺปฺปชานาติ, อยํ ทฺกฺขณฺโรธคามินิ ปฏฺิพฺพาทิ นฺปฺปชานาติ. “นฺปฺปชานาติ นฺปฺปชานาติ”ติ โข อวฺุโส ตสฺมา “ทฺพฺปณฺโณ”ติ วุจฺจติติ.

“สาธาวฺุโส”ติ โข อายสฺมา มหาโกฏฺจิกโก อายสฺมโต สารีปฺตฺตสฺส ภาสิตํ อภินฺนุทิตฺวา อนฺุเมทิตฺวา อายสฺมนฺตํ สารีปฺตฺตํ อุตฺตรํ ปณฺหํ อปฺุจฺจ “ปณฺววา ปณฺววาติ อวฺุโส วุจฺจติ, กิตฺตาวตฺตา นฺ โข อวฺุโส ‘ปณฺววา’ติ วุจฺจติ”ติ ? “ปชานาติ ปชานาติ”ติ โข อวฺุโส ตสฺมา “ปณฺววา”ติ วุจฺจติ. กิณฺจ ปชานาติ ? อิทํ ทฺกฺขณฺติ ปชานาติ, อยํ ทฺกฺขสมฺมทฺโยติ ปชานาติ, อยํ ทฺกฺขณฺโรโรติ ปชานาติ, อยํ ทฺกฺขณฺโรธคามินิ ปฏฺิพฺพาทิ ปชานาติ. “ปชานาติ ปชานาติ”ติ โข อวฺุโส ตสฺมา “ปณฺววา”ติ วุจฺจติติ.

“วิญฺญาณํ วิญฺญาณนฺ”ติ อวฺุโส วุจฺจติ, กิตฺตาวตฺตา นฺ โข อวฺุโส “วิญฺญาณนฺ”ติ วุจฺจติติ ? “วิชานาติ วิชานาติ”ติ โข อวฺุโส ตสฺมา “วิญฺญาณนฺ”ติ วุจฺจติ. กิณฺจ วิชานาติ ? สฺขณฺตฺปิ วิชานาติ, ทฺกฺขณฺตฺปิ วิชานาติ, อทฺกฺขมสฺขณฺตฺปิ วิชานาติ. “วิชานาติ วิชานาติ”ติ โข อวฺุโส ตสฺมา “วิญฺญาณนฺ”ติ วุจฺจติติ.

ยา จาวฺุโส ปณฺววา ยณฺจ วิญฺญาณํ, อิเม ธมฺมา สํสฺสา จุทฺทาหุ วิสํสฺสา, ลพฺภา จ ปนิเมสํ ธมฺมานํ วิญฺญชิตฺวา วิญฺญชิตฺวา นานาकरणํ ปณฺววาเปตฺนฺติ ? ยา จาวฺุโส ปณฺววา ยณฺจ วิญฺญาณํ, อิเม ธมฺมา สํสฺสา, โน วิสํสฺสา; น จ ลพฺภา อิเมสํ ธมฺมานํ วิญฺญชิตฺวา

¹ ม.ม. มัชฌิมนิกาย มูลปณฺนาสก์ เล่ม ๑๒

วินิพฺภุชิตฺตฺวา นานากรรมํ ปญฺญาเปตฺตํ. ยญฺจ อากฺุโส^๒ ปชานาติ, ตํ วิชานาติ. ยํ วิชานาติ, ตํ ปชานาติ. ตสฺมา อิมํ ธมฺมาํ สํสฺสุจฺจา, โน วิสํสฺสุจฺจา; น จ ลพฺภา อิมํสํ ธมฺมาํ วินิพฺภุชิตฺตฺวา วินิพฺภุชิตฺตฺวา นานากรรมํ ปญฺญาเปตฺตฺนฺติ.

ยา จากฺุโส ปญฺญา ยญฺจ วิญฺญาณํ, อิมํสํ ธมฺมาํ สํสฺสุจฺจาํ โน วิสํสฺสุจฺจาํ ก็ นานากรรมนฺติ ? ยา จากฺุโส ปญฺญา ยญฺจ วิญฺญาณํ, อิมํสํ ธมฺมาํ สํสฺสุจฺจาํ โน. วิสํสฺสุจฺจาํ. ปญฺญา ภาเวตฺตฺพฺพา; วิญฺญาณํ ปริญฺญเยยฺยํ. อิทํ เนสํ นานากรรมนฺติ.

[๔๕๐] “เวทนา เวทนา”ติ อากฺุโส วุจฺจติ, กิตฺตฺวาตฺตา นุ โข อากฺุโส “เวทนา”ติ วุจฺจตีติ ? “เวเทติ เวเทตี”ติ โข อากฺุโส ตสฺมา “เวทนา”ติ วุจฺจติ. กิญฺจ เวเทติ ? สุขมฺปิ เวเทติ, ทุกฺขมฺปิ เวเทติ, อทุกฺขมสุขมฺปิ เวเทติ. “เวเทติ เวเทตี”ติ โข อากฺุโส ตสฺมา “เวทนา”ติ วุจฺจตีติ.

“สญฺญา สญฺญา”ติ อากฺุโส วุจฺจติ, กิตฺตฺวาตฺตา นุ โข อากฺุโส “สญฺญา”ติ วุจฺจตีติ. “สญฺชานาติ สญฺชานาตี”ติ โข อากฺุโส ตสฺมา “สญฺญา”ติ วุจฺจติ. กิญฺจ สญฺชานาติ ? นีลกมฺปิ สญฺชานาติ, ปีตกมฺปิ สญฺชานาติ, โลกิตกมฺปิ สญฺชานาติ, โสทาทมฺปิ สญฺชานาติ. “สญฺชานาติ สญฺชานาตี”ติ โข อากฺุโส ตสฺมา “สญฺญา”ติ วุจฺจตีติ.

ยา จากฺุโส เวทนา ยา จ สญฺญา ยญฺจ วิญฺญาณํ, อิมํ ธมฺมาํ สํสฺสุจฺจา อุกฺทาหุ วิสํสฺสุจฺจา, ลพฺภา จ ปนิเมสํ ธมฺมาํ วินิพฺภุชิตฺตฺวา วินิพฺภุชิตฺตฺวา นานากรรมํ ปญฺญาเปตฺตฺนฺติ ? ยา จากฺุโส เวทนา ยา จ สญฺญา ยญฺจ วิญฺญาณํ, อิมํ ธมฺมาํ สํสฺสุจฺจา, โน วิสํสฺสุจฺจา; น จ ลพฺภา อิมํสํ ธมฺมาํ วินิพฺภุชิตฺตฺวา วินิพฺภุชิตฺตฺวา นานากรรมํ ปญฺญาเปตฺตํ. ยํ จากฺุโส เวเทติ, ตํ สญฺชานาติ. ยํ สญฺชานาติ, ตํ วิชานาติ. ตสฺมา อิมํ ธมฺมาํ สํสฺสุจฺจา, โน วิสํสฺสุจฺจา; น จ ลพฺภา อิมํสํ ธมฺมาํ วินิพฺภุชิตฺตฺวา วินิพฺภุชิตฺตฺวา นานากรรมํ ปญฺญาเปตฺตฺนฺติ.

^๒ อ.ม. ยํ หากฺุโส

[๔๕๑] นิสฺสฏฺเฐน หารุโส ปญฺจหิ อินฺทฺริเยหิ ปริสฺสุทฺเธน มโนวิญญาณณ กิ เนยฺยนฺติ ? นิสฺสฏฺเฐน ^๓ หารุโส ปญฺจหิ อินฺทฺริเยหิ ปริสฺสุทฺเธน มโนวิญญาณณ “อนฺนฺโต อากาโส”ติ อากาसानญฺจายตฺนํ เนยฺยํ. “อนฺนฺตํ วิญญาณนฺ”ติ วิญญาณญฺจายตฺนํ เนยฺยํ “นตฺถิ กิลฺลฺจฺ”ติ อากิลฺลญฺจายตฺนํ เนยฺยนฺติ. เนยฺยํ ปนาวุโส ฐมฺมํ เกน ปชานาตีติ ? เนยฺยํ ไช อาวุโส ฐมฺมํ ปญญาจกฺขุณา ปชานาตีติ. ปญญา ปนาวุโส กิมตฺถิยาติ ? ปญญา ไช อาวุโส อภิลฺลตฺถา ปริญฺจตฺถา ปหานตฺถาติ.

[๔๕๒] กติ ปนาวุโส ปจฺจยา สมฺมาทิฏฺฐิยา อุปฺปาทยายตี ? เทว ไช อาวุโส ปจฺจยา สมฺมาทิฏฺฐิยา อุปฺปาทยา: ปฺรโต จ โสโส โยนิโส จ มนฺสิกาโร. อิม ไช อาวุโส เทว ปจฺจยา สมฺมาทิฏฺฐิยา อุปฺปาทยายตี.

กตฺถิ ปนาวุโส อญฺเคหิ อญฺคฺคหิตา สมฺมาทิฏฺฐิ เจโตวิมฺุตฺตีผลา จ โหติ เจโตวิมฺุตฺตีผลานิสรฺสา จ, ปญญาวิมฺุตฺตีผลา จ โหติ ปญญาวิมฺุตฺตีผลานิสรฺสา จาติ ? ปญฺจหิ ไช อาวุโส อญฺเคหิ อญฺคฺคหิตา สมฺมาทิฏฺฐิ เจโตวิมฺุตฺตีผลา จ โหติ เจโตวิมฺุตฺตีผลานิสรฺสา จ, ปญญาวิมฺุตฺตีผลา จ โหติ ปญญาวิมฺุตฺตีผลานิสรฺสา จ: อิวาวุโส สมฺมาทิฏฺฐิ สีลาญฺคฺคหิตา จ โหติ, สุตฺตานุคฺคหิตา จ โหติ, สากจฺฉานุคฺคหิตา จ โหติ สมฺถานุคฺคหิตา จ โหติ, วิสฺสุสฺสนานุคฺคหิตา จ โหติ. อิมฺหิ ไช อาวุโส ปญฺจหนฺจเคหิ อญฺคฺคหิตา สมฺมาทิฏฺฐิ เจโตวิมฺุตฺตีผลา จ โหติ เจโตวิมฺุตฺตีผลานิสรฺสา จ, ปญญาวิมฺุตฺตีผลา จ โหติ ปญญาวิมฺุตฺตีผลานิสรฺสา จาติ.

[๔๕๓] กติ ปนาวุโส ภวาติ ? ตโยเม อาวุโส ภวา : กามภโว รูปภโว อรูปภโวติ. กถํ ปนาวุโส อายตี ปุณฺพภวาภินิพฺพุตฺตี โหตีติ ? อวิชฺชานีวรรณานํ ไช อาวุโส สตฺตฺตานํ ตณฺหาสลฺโยชฺชานํ ตตรตฺตราภินนฺทนา เอวํ อายตี ปุณฺพภวาภินิพฺพุตฺตี โหตีติ. กถํ ปนาวุโส อายตี ปุณฺพภวาภินิพฺพุตฺตี น โหตีติ ? อวิชฺชาวีราคา ไช อาวุโส วิชฺชุปฺปาทา ตณฺหานิโรธา เอวํ อายตี ปุณฺพภวาภินิพฺพุตฺตี น โหตีติ.

³ อ.ม. จนิปาโต นตฺถิ

[๔๕๔] กตมํ ปนาวุโส ปจรมํ ฌานนฺตฺติ ? อธิวฺวํโส ภิกฺขุ วิวิจฺเจว กามเมหิ วิวิจฺจ อภุสฺสเลหิ
 ธมฺเมหิ สวิตกฺกํ สวิจาร์ วิเวกขํ ปิตฺตฺตํ ปจรมํ ฌานํ อฺปสฺมปฺชฺช วิหฺรติ. อิทํ วุจฺจตาวุโส ปจรมํ
 ฌานนฺตฺติ. ปจรมํ ปนาวุโส ฌานํ กตฺตฺตฺกนฺตฺติ ? ปจรมํ โข อวฺวํโส ฌานํ ปญฺจํคิํ: อธิวฺวํโส ปจรมํ
 ฌานํ สฺมาปฺนฺนสฺส ภิกฺขุโน วิตกฺโก ๑ วตฺตติ วิจาร์ ๑ ปิตฺติ ๑ สฺขณฺจ จิตฺเตกคฺคตฺตา ๑. ปจรมํ โข
 อวฺวํโส ฌานํ เอวํ ปญฺจํคิํ. ปจรมํ ปนาวุโส ฌานํ กตฺตฺตฺวิปฺปหีนํ, กตฺตฺตฺสฺมฺนฺนาคตฺตฺติ ?
 ปจรมํ โข อวฺวํโส ฌานํ ปญฺจํคิํ, ปญฺจํคฺสฺมฺนฺนาคตฺ: อธิวฺวํโส ปจรมํ ฌานํ สฺมาปฺนฺนสฺส
 ภิกฺขุโน กามจฺจนฺโท ปหีนฺ โหติ, พฺยาปาทฺ ปหีนฺ โหติ, ถีนมิตฺถํ ปหีนํ โหติ, อฺทฺตฺจจกฺกํจจํ
 ปหีนํ โหติ, วิจิกิจฺจ ปหีนฺ โหติ; วิตกฺโก ๑ วตฺตติ วิจาร์ ๑ ปิตฺติ ๑ สฺขณฺจ จิตฺเตกคฺคตฺตา ๑.
 ปจรมํ โข อวฺวํโส ฌานํ เอวํ ปญฺจํคิํ, ปญฺจํคฺสฺมฺนฺนาคตฺตฺติ.

[๔๕๕] ปญฺจิมานิ อวฺวํโส อธิวฺวํยานิ นานาวิสฺยานิ นานาโคจฺรานิ น อญฺญมญฺญสฺส
 โคจฺรวิสยํ ปจฺจณฺโณนฺตฺติ. เสยฺยถิทํ ? จกฺขณฺทฺริยํ สฺสตีณฺทฺริยํ ฆานินฺทฺริยํ ชิวฺหิณฺทฺริยํ กายินฺทฺริยํ.
 อิมสฺสํ โข อวฺวํโส ปญฺจณฺนํ อธิวฺวํยานํ นานาวิสฺยานํ นานาโคจฺรานํ น อญฺญมญฺญสฺส
 โคจฺรวิสยํ ปจฺจณฺโณนฺตฺนํ ก็ ปฏฺฐิรณฺ ? โก ๑ เนสฺสํ โคจฺรวิสยํ ปจฺจณฺโณนฺตฺติ ? ปญฺจิมานิ อวฺวํโส
 อธิวฺวํยานิ นานาวิสฺยานิ นานาโคจฺรานิ น อญฺญมญฺญสฺส โคจฺรวิสยํ ปจฺจณฺโณนฺตฺติ. เสยฺยถิทํ ?
 จกฺขณฺทฺริยํ สฺสตีณฺทฺริยํ ฆานินฺทฺริยํ ชิวฺหิณฺทฺริยํ กายินฺทฺริยํ. อิมสฺสํ โข อวฺวํโส ปญฺจณฺนํ อธิวฺวํยานํ
 นานาวิสฺยานํ นานาโคจฺรานํ น อญฺญมญฺญสฺส โคจฺรวิสยํ ปจฺจณฺโณนฺตฺนํ มโน ปฏฺฐิรณฺ,
 มโน ๑ เนสฺสํ โคจฺรวิสยํ ปจฺจณฺโณนฺตฺติ.

[๔๕๖] ปญฺจิมานิ อวฺวํโส อธิวฺวํยานิ. เสยฺยถิทํ ? จกฺขณฺทฺริยํ สฺสตีณฺทฺริยํ ฆานินฺทฺริยํ
 ชิวฺหิณฺทฺริยํ กายินฺทฺริยํ. อิมานิ โข อวฺวํโส ปญฺจินฺทฺริยานิ ก็ ปฏฺฐิรณฺ ติฏฺฐนฺตฺติ ? ปญฺจิมานิ
 อวฺวํโส อธิวฺวํยานิ. เสยฺยถิทํ ? จกฺขณฺทฺริยํ สฺสตีณฺทฺริยํ ฆานินฺทฺริยํ ชิวฺหิณฺทฺริยํ กายินฺทฺริยํ. อิมานิ
 โข อวฺวํโส ปญฺจินฺทฺริยานิ อายํ ปฏฺฐิรณฺ ติฏฺฐนฺตฺติ. อายํ ปนาวุโส ก็ ปฏฺฐิรณฺ ติฏฺฐนฺตฺติ ? อายํ อฺสุมํ
 ปฏฺฐิรณฺ ติฏฺฐนฺตฺติ. อฺสุมํ ปนาวุโส ก็ ปฏฺฐิรณฺ ติฏฺฐนฺตฺติ ? อฺสุมํ อายํ ปฏฺฐิรณฺ ติฏฺฐนฺตฺติ. อิทาเนว โข
 มยํ อวฺวํโส อายํสุมโต สาร์ปฺตฺตฺสฺส ภาสิตํ เอวํ อชานาม “อายํ อฺสุมํ ปฏฺฐิรณฺ ติฏฺฐนฺตฺติ”ติ.
 อิทาเนว ปน มยํ อวฺวํโส อายํสุมโต สาร์ปฺตฺตฺสฺส ภาสิตํ เอวํ อชานาม “อฺสุมํ อายํ ปฏฺฐิรณฺ
 ติฏฺฐนฺตฺติ”ติ. ยถากถํ ปนาวุโส อิมสฺส ภาสิตสฺส อตฺถิ ทฏฺฐพฺโพติ ? เตน หาวุโส อฺปมฺนฺเต

กริยฺสสามิ. อูปมายปิเรกจฺเจ วิญญฺญ ปุริสา ภาสิตฺตฺส อตฺถํ อาชานนฺติ. เสยฺยถาปิ อากฺโข
เตลปฺปทีปฺสฺส ฉายโต อจฺจํ ปฏฺิจฺจ อากา ปณฺณายติ, อากํ ปฏฺิจฺจ อจฺจํ ปณฺณายติ; เหวเมว
โข อายฺ อุตฺตมํ ปฏฺิจฺจ ติฏฺฐติ, อุตฺตมา อายํ ปฏฺิจฺจ ติฏฺฐตีติ.

[๔๕๗] เตว นฺุ โข อากฺโข อายฺสงฺขารา, เต เวทนิยา ฐมฺมา, อุกฺทาหฺ อณฺฺเถ
อายฺสงฺขารา, อณฺฺเถ เวทนิยา ฐมฺมาติ ? น โข อากฺโข เตว อายฺสงฺขารา, เต เวทนิยา ฐมฺมา.
เต จ หากฺโข อายฺสงฺขารา อภวีสุสฺส,⁴ เต เวทนิยา ฐมฺมา, นยิทํ สณฺฺณเวทยิตฺตนิโรธํ
สมาปนฺนสฺส ภิกฺขุโน วุฏฺฐานํ ปณฺณายเถถ. ยสฺสมา จ โข อากฺโข อณฺฺเถ อายฺสงฺขารา อณฺฺเถ
เวทนิยา ฐมฺมา, ตสฺมา สณฺฺณเวทยิตฺตนิโรธํ สมาปนฺนสฺส ภิกฺขุโน วุฏฺฐานํ ปณฺณายตีติ. ยทา
นฺุ โข อากฺโข อิมํ กายํ กติ ฐมฺมา ชนฺฺติ, อถายํ กาโย อุกฺคฺมิโต อวกฺขิตฺโต เสติ, ยถา กฏฺิจํ
อเจตฺนนฺฺติ ? ยทา โข อากฺโข อิมํ กายํ ตโย ฐมฺมา ชนฺฺติ: อายฺ อุตฺตมา จ วิญฺญาณํ, อถายํ
กาโย อุกฺคฺมิโต อวกฺขิตฺโต เสติ, ยถา กฏฺิจํ อเจตฺนนฺฺติ.

ยวฺวายํ อากฺโข มโต กาลกโต, โย จายํ ภิกฺขุ สณฺฺณเวทยิตฺตนิโรธํ สมาปนฺน; อิเมสํ กิ
นนานาภวณฺฺติ ? ยวฺวายํ อากฺโข มโต กาลกโต, ตสฺส กายสงฺขารา นิรฺรทฺธา ปฏฺิจฺจปฺปสฺสทฺธา,
วเจีสงฺขารา นิรฺรทฺธา ปฏฺิจฺจปฺปสฺสทฺธา, จิตฺตสงฺขารา นิรฺรทฺธา ปฏฺิจฺจปฺปสฺสทฺธา; อายฺ ปริกฺขิโณ,
อุตฺตมา วุปฺสนฺฺตา, อินฺฺทฺริยานิ ปริภินฺฺนानิ.⁵ โย จายํ ภิกฺขุ สณฺฺณเวทยิตฺตนิโรธํ สมาปนฺน,
ตสฺสปี กายสงฺขารา นิรฺรทฺธา ปฏฺิจฺจปฺปสฺสทฺธา, วเจีสงฺขารา นิรฺรทฺธา ปฏฺิจฺจปฺปสฺสทฺธา, จิตฺตสงฺขารา
นิรฺรทฺธา ปฏฺิจฺจปฺปสฺสทฺธา; อายฺ น ปริกฺขิโณ, อุตฺตมา อวุปฺสนฺฺตา. อินฺฺทฺริยานิ วิปฺปสนฺฺนानิ. ยวฺวายํ
อากฺโข มโต กาลกฺกโต, โย จายํ ภิกฺขุ สณฺฺณเวทยิตฺตนิโรธํ สมาปนฺน, อิทํ เนสํ นานาภวณฺฺติ.

[๔๕๘] กติ ปนากฺโข ปจฺจยา อทฺกฺขมฺสฺสชาย เจโตวิมฺุตฺติยา สฺมาปฺตฺติยาติ ? จตฺตารโ
โข อากฺโข ปจฺจยา อทฺกฺขมฺสฺสชาย เจโตวิมฺุตฺติยา สฺมาปฺตฺติยา: อิกฺากฺโข ภิกฺขุ สฺขสฺส จ ปหานา
ทฺกฺขสฺส จ ปหานา ปุพฺเพว โสมนสฺสโทมนสฺसानํ อุตฺตงฺคฺมา อทฺกฺขมฺสฺสํ อุกฺเพกฺขาสติปาริสฺสุทฺธิ
จตฺตฺถํ ฉานํ อุกฺสมฺปชฺช วิหริติ. อิเม โข อากฺโข จตฺตารโ ปจฺจยา อทฺกฺขมฺสฺสชาย เจโตวิมฺุตฺติยา

⁴ ฉ.ม. อภวีสุ
⁵ อ. วิปริภินฺฺนानิ

สมาปตฺติยาติ.

กตฺติ ปนากุโส ปจฺจยา อนิมิตฺตตาย เจโตวิมุตฺติยา สมาปตฺติยาติ ? เทว ไช อากุโส
ปจฺจยา อนิมิตฺตตาย เจโตวิมุตฺติยา สมาปตฺติยา: สพฺพนิมิตฺตทานญจ อมนสิกาโร, อนิมิตฺตตาย จ
ธาคฺชยา มนสิกาโร. อิม ไช อากุโส เทว ปจฺจยา อนิมิตฺตตาย เจโตวิมุตฺติยา สมาปตฺติยาติ.

กตฺติ ปนากุโส ปจฺจยา อนิมิตฺตตาย เจโตวิมุตฺติยา จิตฺติยาติ ?

ตโย ไช อากุโส ปจฺจยา อนิมิตฺตตาย เจโตวิมุตฺติยา จิตฺติยา: สพฺพนิมิตฺตทานญจ อมนสิกา
โร, อนิมิตฺตตาย จ ธาคฺชยา มนสิกาโร, ปุพฺเพ จ อภิสงฺขารโ. อิม ไช อากุโส ตโย ปจฺจยา อนิมิต
ตตาย เจโตวิมุตฺติยา จิตฺติยาติ.

กตฺติ ปนากุโส ปจฺจยา อนิมิตฺตตาย เจโตวิมุตฺติยา วุฏฺฏจฺานายาติ ? เทว ไช อากุโส ปจฺจยา
อนิมิตฺตตาย เจโตวิมุตฺติยา วุฏฺฏจฺานายา: สพฺพนิมิตฺตทานญจ มนสิกาโร, อนิมิตฺตตาย จ ธาคฺชยา
อมนสิกาโร. อิม ไช อากุโส เทว ปจฺจยา อนิมิตฺตตาย เจโตวิมุตฺติยา วุฏฺฏจฺานายาติ.

[๔๕๙] ยา จายํ อากุโส อปฺปมาณา เจโตวิมุตฺติ ยา จ อากิณฺจณฺญา เจโตวิมุตฺติ
ยา จ สฺสณฺดา เจโตวิมุตฺติ ยา จ อนิมิตฺตา เจโตวิมุตฺติ; อิม ธมฺมา นานาทถา เจว
นानापฺยณฺชนา จ, อุกฺทาหฺ อเอกตถา พฺยณฺชนเมว นานนฺติ ? ยา จายํ อากุโส อปฺปมาณา
เจโตวิมุตฺติ ยา จ อากิณฺจณฺญา เจโตวิมุตฺติ ยา จ สฺสณฺดา เจโตวิมุตฺติ ยา จ อนิมิตฺตา
เจโตวิมุตฺติ; อตฺถิ ไช อากุโส ปริยาโย, ยํ ปริยายํ อาคมฺม อิม ธมฺมา นานาทถา เจว
นานापฺยณฺชนา จ. อตฺถิ จ ไช อากุโส ปริยาโย, ยํ ปริยายํ อาคมฺม อิม ธมฺมา อเอกตถา
พฺยณฺชนเมว นานํ. กตโม จากุโส ปริยาโย, ยํ ปริยายํ อาคมฺม อิม ธมฺมา นานาทถา เจว
นานापฺยณฺชนา จ ? อิทากุโส ภิกฺขุ เมตฺตาสหคเตน เจตสา เอกํ ทิสํ ผริตฺวา วิหริติ. ตถา ทฺตียํ.
ตถา ตตฺตียํ. ตถา จตฺตฺถํ. อิติ อุกฺทฺมโ ไทริยํ สพฺพธิ สพฺพตฺตตาย สพฺพาวนฺตํ โลกํ
เมตฺตาสหคเตน เจตสา วิปฺปลเนน มหคฺคเตน อปฺปมาเณน อเวเรน อพฺยาปชฺฌเนน ผริตฺวา วิหริติ.
กรุณาสหคเตน เจตสา ๕เปยฺ มุทิตาสหคเตน เจตสา... อุกฺทฺชาสหคเตน เจตสา เอกํ ทิสํ
ผริตฺวา วิหริติ ตถา ทฺตียํ. ตถา ตตฺตียํ. ตถา จตฺตฺถํ. อิติ อุกฺทฺมโ ไทริยํ สพฺพธิ สพฺพตฺตตาย

สหพพานนต์ โลกั อุกุขาสหคเตน เจตสา วิปุลเณ มหคคเตน อปฺปมาเณน อเวเรน
อพฺยาปชฺเณน ฝริตฺวา วิหริติ. อຍ် วุจฺจตารุโส อปฺปมาณา เจโตวิมุตฺติ.

กตมา จารุโส อากิณฺจณฺญา เจโตวิมุตฺติ ? อิทารุโส ภิกฺขุ สหฺพฺโส วิญฺญาณญฺจายตณํ
สมตฺติกฺกมฺม “นตฺถิ กิณฺจ”ติ อากิณฺจณฺญาตณํ อฺปสมฺปชฺช วิหริติ. อຍ် วุจฺจตารุโส
อากิณฺจณฺญา เจโตวิมุตฺติ.

กตมา จารุโส สฺสณฺยตา เจโตวิมุตฺติ ? อิทารุโส ภิกฺขุ อรณฺยคโต วา รุกฺขมฺลคโต วา
สฺสณฺยาคารคโต วา อิติ ปฏฺิสณฺยจิกฺขติ “สฺสณฺยมิทํ อตฺเตน วา อตฺตนิเยน วา”ติ. อຍ် วุจฺจตารุโส
สฺสณฺยตา เจโตวิมุตฺติ.

กตมา จารุโส อนิมิตฺตา เจโตวิมุตฺติ ? อิทารุโส ภิกฺขุ สหฺพฺนิมิตฺตาทนํ อมนสิการา
อนิมิตฺตํ เจโตสมาริ อฺปสมฺปชฺช วิหริติ. อຍ် วุจฺจตารุโส อนิมิตฺตา เจโตวิมุตฺติ. อຍ် โข อารุโส
ปริยาโย, ยํ ปริยายํ อาคมฺม อิเม ฐมฺมา นานาตุถา เจว นานาพฺยญฺชนา จ.

กตโม จารุโส ปริยาโย, ยํ ปริยายํ อาคมฺม อิเม ฐมฺมา เอกตุถา พฺยญฺชนเมว นานํ ?
ราโค โข อารุโส ปมาณกรโณ, โทโส ปมาณกรโณ, โมโห ปมาณกรโณ. เต ชีณาสวสฺส ภิกฺขุโน
ปหีนา อฺจฺฉินฺนมฺมลา ตาลาวตฺถุกตา อนภาวิกตา อายตี อฺนุปฺปาทฐมฺมา. ยาวตา โข อารุโส
อปฺปมาณา เจโตวิมุตฺติโย, อฺกฺปฺปา ตาสํ เจโตวิมุตฺติ อคฺคฺมกฺขายติ. สา โข ปนากฺปฺปา
เจโตวิมุตฺติ สฺสณฺญา ราเคน, สฺสณฺญา โทเสน, สฺสณฺญา โมเหณ. ราโค โข อารุโส กิณฺจโน, โทโส
กิณฺจโน, โมโห กิณฺจโน. เต ชีณาสวสฺส ภิกฺขุโน ปหีนา อฺจฺฉินฺนมฺมลา ตาลาวตฺถุกตา
อนภาวิกตา อายตี อฺนุปฺปาทฐมฺมา. ยาวตา โข อารุโส อากิณฺจณฺญา เจโตวิมุตฺติโย, อฺกฺปฺปา
ตาสํ เจโตวิมุตฺติ อคฺคฺมกฺขายติ. สา โข ปนากฺปฺปา เจโตวิมุตฺติ สฺสณฺญา ราเคน, สฺสณฺญา
โทเสน, สฺสณฺญา โมเหณ. ราโค โข อารุโส นิमितฺตกรโณ, โทโส นิमितฺตกรโณ, โมโห นิमितฺตกรโณ.
เต ชีณาสวสฺส ภิกฺขุโน ปหีนา อฺจฺฉินฺนมฺมลา ตาลาวตฺถุกตา อนภาวิกตา อายตี อฺนุปฺปาทฐมฺ
มา. ยาวตา โข อารุโส อนิมิตฺตา เจโตวิมุตฺติโย, อฺกฺปฺปา ตาสํ เจโตวิมุตฺติ อคฺคฺมกฺขายติ.
สา โข ปนากฺปฺปา เจโตวิมุตฺติ สฺสณฺญา ราเคน, สฺสณฺญา โทเสน, สฺสณฺญา โมเหณ. อຍ် โข อารุโส

ปริยาโย, ยัม ปริยายัม อาคมฺม อิเม ธมฺมา เอกตฺถา พฺยญฺชนเมว นานนฺติ.

อิทมวโจยสฺมา สารีปฺตุโต. อตฺตมโน อายสฺมา มหาโกฏฺฐิโก อายสฺมโต สารีปฺตุตฺตสฺส
ภาสิตํ อภินฺนุทีติ.

มหาเวทลฺลสฺตุตฺตํ นิฏฺฐิตํ ตติยํ.

๓. มหาเวทลฺลสฺตุตฺต

ว่าด้วยการสนทนาธรรมที่ทำให้เกิดปัญญา สุตฺรใหญ่

ปัญญาภิวิญญาณ

[๔๔๙] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถปิณฑิกเศรษฐี
เขตกรุงสาวัตถี ครั้นในเวลาเย็น ท่านพระมหาโกฏฐิกะออกจากที่หลีกเร้น^๖ แล้ว เข้าไปหา
ท่านพระสารีบุตรถึงที่อยู่ ได้สนทนาปราศรัยพอเป็นที่ บันเทิงใจ พอเป็นที่ระลึกถึงกันแล้ว
นั่ง ณ ที่สมควร

ท่านพระมหาโกฏฐิกะครั้งหนึ่งเรียบบรรยายแล้ว จึงถามเรื่องนี้กับท่านพระสารีบุตรว่า

“ท่านผู้มีอายุ บุคคลที่เรียกว่า “ผู้มีปัญญาทราม ผู้มีปัญญาทราม” เพราะเหตุไรหนอ
แลจึงเรียกว่า “ผู้มีปัญญาทราม”

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า “ท่านผู้มีอายุ บุคคลไม่รู้ชัด บุคคลไม่รู้ชัด เหตุนั้น จึง
เรียกว่า “ผู้มีปัญญาทราม” บุคคลไม่รู้ชัดอะไร คือ ไม่รู้ชัดว่า “นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย

⁶ ดูเชิงอรรถที่ ๑ ข้อ ๘๑ หน้า ๗๐ ในเล่มนี้

⁷ คำว่า เพราะเหตุไรหนอแล แปลจากคำว่า “กิตฺตวาทา นู โข” เป็นคำถามหาเหตุ แท้จริงการถามนั้นมี ๕ อย่าง คือ (๑) อภิภูฏฺฐิตนาปุจฺฉา - การถามให้แสดงเรื่องที่ตนไม่เคยเห็นไม่เคยรู้มาก่อน (๒) ทิฏฺฐุ-สังสันทนาปุจฺฉา - การถามให้
ชี้แจงเรื่องที่เคยทราบมาแล้ว เพื่อเทียบกันดูกับเรื่องที่ตนรู้มา (๓) วิมฺติ- เจทนาปุจฺฉา - การถามเพื่อให้คลายความ
สงสัย (๔) อนุมฺติปุจฺฉา - การถามเพื่อให้มีความคิดเห็นคล้ายตาม (๕) กเถตุกามยตาปุจฺฉา - การถามเพื่อมุ่งจะกล่าว
ชี้แจงต่อ เป็นลักษณะของการถามเอง ตอบเอง ในที่นี้พระมหาโกฏฐิกะถามในลักษณะของทิฏฐุสังสันทนาปุจฺฉา
(ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๔๔๙/๒๔๒-๒๔๓)

นี้ทุกขนิโรธ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา” เหตุนั้น บุคคลไม่รู้ชัด บุคคลไม่รู้ชัด จึงเรียกว่า “ผู้มีปัญญาทราวม”

ท่านพระมหาโกฏฐิยะชั้นชมยินดีภาสิตของท่านพระสารีบุตรว่า “ดีละ ท่านผู้มีอายุ” แล้วได้ถามปัญหาต่อไปว่า “ท่านผู้มีอายุ บุคคลที่เรียกว่า “ผู้มีปัญญา ผู้มีปัญญา” เพราะเหตุไรหนอแลจึงเรียกว่า “ผู้มีปัญญา”

บุคคลรู้ชัด บุคคลรู้ชัด เหตุนั้น จึงเรียกว่า “ผู้มีปัญญา” บุคคลรู้ชัดอะไร คือ รู้ชัดว่า “นี้ทุกข นี้ทุกขสมุทัย นี้ทุกขนิโรธ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา” เหตุนั้น บุคคลรู้ชัด บุคคลรู้ชัด จึงเรียกว่า “ผู้มีปัญญา”

สภาวะที่เรียกว่า “วิญญูณ วิญญูณ” เพราะเหตุไรหนอแล จึงเรียกว่า “วิญญูณ”

สภาวะรู้แจ้ง สภาวะรู้แจ้ง เหตุนั้น จึงเรียกว่า “วิญญูณ” สภาวะรู้แจ้งอะไร คือ รู้แจ้งสุขบ้าง รู้แจ้งทุกข์บ้าง รู้แจ้งอทุกขมสุขบ้าง เหตุนั้น สภาวะรู้แจ้ง สภาวะรู้แจ้ง จึงเรียกว่า “วิญญูณ”

“ปัญญาและวิญญูณ ๒ ประการนี้ รวมกัน หรือแยกกัน และสามารถแยกแยะบัญญัติหน้าที่ต่างกันได้หรือไม่”

“ปัญญาและวิญญูณ ๒ ประการนี้ รวมกัน ไม่แยกกัน และไม่สามารแยกแยะบัญญัติหน้าที่ต่างกันได้ เพราะปัญญารู้ชัดสิ่งใด วิญญูณก็รู้แจ้งสิ่งนั้น วิญญูณรู้แจ้งสิ่งใด ปัญญาก็รู้ชัดสิ่งนั้น เหตุนั้นธรรม ๒ ประการนี้ จึงรวมกัน ไม่แยกกัน และไม่สามารถแยกแยะบัญญัติหน้าที่ต่างกันได้”

“ท่านผู้มีอายุ ปัญญาและวิญญูณ ๒ ประการนี้ รวมกัน ไม่แยกกัน แต่มีกิจที่จะพึงทำต่างกันบ้างหรือไม่”

“ท่านผู้มีอายุ ปัญญาและวิญญูณ ๒ ประการนี้ รวมกัน ไม่แยกกัน แต่ปัญญา^๘ควรเจริญ วิญญูณ^๙ควรกำหนดรู้ นี่เป็นกิจที่จะพึงทำต่างกันแห่งธรรม ๒ ประการนี้”

^๘ ปัญญา ในที่นี้หมายถึงมคคปัญญา (ปัญญาในอริยมรรค) (ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๔๕๐/๒๕๐)

^๙ วิญญูณ ในที่นี้หมายถึงวิปัสสนาวิญญูณ (ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๔๕๑/๒๕๐)

เวทนา สัญญา และวิญญาณ

[๔๕๐] ท่านผู้มีอายุ สภาวะที่เรียกว่า “เวทนา เวทนา” เพราะเหตุไรหนอแล จึงเรียกว่า “เวทนา”

ท่านผู้มีอายุ สภาวะเสวยอารมณ์ สภาวะเสวยอารมณ์ เหตุนั้น จึงเรียกว่า “เวทนา” สภาวะเสวยอารมณ์อะไร คือ เสวยอารมณ์สุขบ้าง เสวยอารมณ์ทุกข์บ้าง เสวยอารมณ์อทุกขมสุขบ้าง เหตุนั้น สภาวะเสวยอารมณ์ สภาวะเสวยอารมณ์ จึงเรียกว่า “เวทนา”

สภาวะที่เรียกว่า “สัญญา สัญญา” เพราะเหตุไรหนอแลจึงเรียกว่า “สัญญา”

สภาวะกำหนดหมาย สภาวะกำหนดหมาย เหตุนั้น จึงเรียกว่า “สัญญา” สภาวะกำหนดหมายอะไร คือ กำหนดหมายสีเขียวบ้าง กำหนดหมายสีเหลืองบ้าง กำหนดหมายสีแดงบ้าง กำหนดหมายสีขาวบ้าง เหตุนั้น สภาวะกำหนดหมาย สภาวะกำหนดหมาย จึงเรียกว่า “สัญญา”

“เวทนา สัญญา และวิญญาณ ๓ ประการนี้ รวมกัน หรือแยกกัน และสามารถแยกแยะบัญญัติหน้าที่ต่างกันได้หรือไม่”

“เวทนา สัญญา และวิญญาณ ๓ ประการนี้ รวมกัน ไม่แยกกัน และไม่สามารถแยกแยะบัญญัติหน้าที่ต่างกันได้ เพราะเวทนาเสวยอารมณ์สิ่งใด สัญญาก็กำหนดหมายสิ่งนั้น สัญญา กำหนดหมายสิ่งใด วิญญาณก็รู้แจ้งสิ่งนั้น เหตุนั้น ธรรม ๓ ประการนี้ จึงรวมกัน ไม่แยกกัน และไม่สามารถแยกแยะบัญญัติหน้าที่ ต่างกันได้”

[๔๕๑] “ท่านผู้มีอายุ พระโยคาวจรผู้มีมโนวิญญาณ¹⁰อันบริสุทธิ์ สละแล้ว จากอินทรีย์ ๕ จะพึงรู้อะไร”

“ท่านผู้มีอายุ พระโยคาวจรผู้มีมโนวิญญาณอันบริสุทธิ์สละแล้วจากอินทรีย์ ๕ พึงรู้ อากาสนัญญาตนถนามว่า “อากาสนาที่สุดมิได้” พึงรู้วิญญาณัญญาตนถนามว่า “วิญญาณหาที่สุดมิได้” พึงรู้อากิณัจญญาตนถนามว่า “ไม่มีอะไร”¹¹

“พระโยคาวจรย่อมรู้ธรรมที่ตนจะพึงรู้ด้วยอะไร”

¹⁰ มโนวิญญาณ ในที่นี้หมายถึงจิตในฉานที่ ๔ อันเป็นไปในรูปาวจรภูมิ (ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๔๕๑/๒๕๓)

¹¹ ข้อความนี้หมายถึงพระโยคาวจรผู้บำเพ็ญเพียรอาศัยมโนวิญญาณ กล่าวคือรูปาวจรฉานจิตในฉานที่ ๔ เป็นพื้นฐาน จึงจะสามารถบำเพ็ญให้รูปาวจรสมาบัติที่ ๑ คืออากาสนัญญาตนสมาบัติให้เกิดขึ้นได้ สามารถให้รูปาวจรสมาบัติอื่นเกิดขึ้นต่อมามากตามลำดับ (ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๔๕๑/๒๕๓)

“พระโยคาวจรย่อมนั่งธรรมที่ตนจะพึงรู้ด้วยปัญญาจักขุ”¹²

“ปัญญามีไว้เพื่ออะไร”

“ปัญญามีไว้เพื่อความรู้อย่างยิ่ง เพื่อการกำหนดรู้ และการละ”

ปัจจัยแห่งสัมมาทิฐิ

[๔๕๒] “ท่านผู้มีอายุ ปัจจัยให้เกิดสัมมาทิฐิมีเท่าไร”

“ท่านผู้มีอายุ ปัจจัยให้เกิดสัมมาทิฐิมี ๒ ประการ คือ

๑. ปรโตโฆสะ¹³ (การได้สดับจากบุคคลอื่น)

๒. โยนิโสมนสิการ¹⁴ (การมนสิการโดยแยบคาย)

ปัจจัยให้เกิดสัมมาทิฐิมี ๒ ประการนี้แล”

“สัมมาทิฐิ¹⁵ ซึ่งมีเจโตวิมุตติเป็นผล และมีเจโตวิมุตติเป็นผลานิสงส์ มีปัญญาวิมุตติเป็นผล และมีปัญญาวิมุตติเป็นผลานิสงส์ เพราะมีองค์ธรรมเท่าไรสนับสนุน”

“สัมมาทิฐิ¹⁵ ซึ่งมีเจโตวิมุตติเป็นผล และมีเจโตวิมุตติเป็นผลานิสงส์ มีปัญญาวิมุตติเป็นผล และมีปัญญาวิมุตติเป็นผลานิสงส์ เพราะมีองค์ธรรม ๕ ประการ สนับสนุน คือ

๑. มีศีล¹⁶ สนับสนุน

๒. มีสุตะ¹⁷ สนับสนุน

๓. มีสักกัจฉา¹⁸ สนับสนุน

๔. มีสมณะ¹⁹ สนับสนุน

¹² **ปัญญาจักขุ** ในที่นี้หมายถึงสมาธิปัญญา และวิปัสสนาปัญญา สมาธิปัญญาทำหน้าที่กำจัดโมหะ วิปัสสนาปัญญาทำหน้าที่พิจารณาไตรลักษณ์เป็นอารมณ์ (ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๔๕๑/๒๕๔)

¹³ **ปรโตโฆสะ** ในที่นี้หมายถึงการฟังธรรมเป็นที่สบายเหมาะสมแก่ตน เช่นพระสารีบุตรเถระได้ฟังธรรม จากพระอัสสชิเถระว่า “ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ...” (ดู วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๐/๗๔) (ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๔๕๒/๒๕๔)

¹⁴ ดูเชิงอรรถที่ ๒ ข้อ ๑๕ หน้า ๑๘ ในเล่มนี้

¹⁵ **สัมมาทิฐิ** ในที่นี้หมายถึงอรรถัตตมคคสัมมาทิฐิ (ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๔๕๒/๒๕๔)

¹⁶ **ศีล** ในที่นี้หมายถึงปาริสุทธิศีล ๔ เพราะปาริสุทธิศีล ๔ เป็นปทัฏฐฐานแห่งการบรรลุอริยมรรค (ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๔๕๒/๒๕๔, ม.ม.ฎีกา (บาลี) ๒/๔๕๒/๓๒๖)

¹⁷ **สุตะ** ในที่นี้หมายถึงการฟังธรรมที่เป็นสัปปายะ มีความหมายเท่ากับปรโตโฆสะ (ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๔๕๒/๒๕๔)

¹⁸ **สักกัจฉา** หมายถึงการปรับกัมมัญฐานให้เกิดความเหมาะสม (ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๔๕๒/๒๕๔)

¹⁹ **สมณะ** หมายถึงสมาบัติที่เป็นพื้นฐานแห่งวิปัสสนา (ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๔๕๒/๒๕๔)

๕. มีวิปัสสนา²⁰ สดับสนุน

สัมมาทิฐิซึ่งมีเจโตวิมุตติเป็นผล และมีปัญญาวิมุตติเป็นผลานิสงส์ มีปัญญาวิมุตติเป็นผล และมีปัญญาวิมุตติเป็นผลานิสงส์ เพราะมีองค์ธรรม ๕ ประการนี้แลสนับสนุน”

ภาพและฉาน

[๔๕๓] “ท่านผู้มีอายุ ภาพมีเท่าไร”

“ท่านผู้มีอายุ ภาพมี ๓ คือ (๑) กามภาพ (๒) รูปภาพ (๓) อรูปภาพ”

“การเกิดในภาพใหม่ต่อไป มีได้อย่างไร”

“เพราะความยินดียิ่งในอารมณ์นั้น ๆ ของเหล่าสัตว์ที่มีวิชาเป็นเครื่องกีดกัน มีตัณหาเป็นเครื่องผูกพันไว้ การเกิดในภาพใหม่ต่อไป ย่อมมีได้ดังนี้”

“การเกิดในภาพใหม่ต่อไป ไม่มีได้อย่างไร”

“เพราะอวิชาสิ้นไป เพราะวิชาเกิดขึ้น และเพราะตัณหาดับไป การเกิดขึ้นในภาพใหม่ต่อไป ไม่มีได้ดังนี้”

[๔๕๔] “ท่านผู้มีอายุ ปฐมฉาน เป็นอย่างไร”

“ท่านผู้มีอายุ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้สังัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฉานที่มีวิตก วิจาร์ ปิติ และสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ ฉานนี้พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ปฐมฉาน”

“ปฐมฉานมีองค์เท่าไร”

“ปฐมฉานมีองค์ ๕ คือ ภิกษุผู้เข้าปฐมฉานย่อมมี (๑) วิตก (๒) วิจาร์ (๓) ปิติ (๔) สุข (๕) เอกัคคตา ปฐมฉานมีองค์ ๕ อย่างนี้”

“ปฐมฉานละองค์เท่าไร ประกอบด้วยองค์เท่าไร”

“ปฐมฉานละองค์ ๕ ประกอบด้วยองค์ ๕ คือ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้เข้าปฐมฉาน (๑) ละกามฉันทะ (๒) ละพยาบาท (๓) ละถีนมิทระ (๔) ละอุทธีจกุกุกุจะ (๕) ละวิจิกิจฉา ได้แล้ว ย่อมมี (๑) วิตก (๒) วิจาร์ (๓) ปิติ (๔) สุข (๕) เอกัคคตา ปฐมฉานละองค์ ๕ ประกอบด้วยองค์ ๕ อย่างนี้”

²⁰ วิปัสสนา หมายถึงอนุปัสสนา ๗ ประการ (ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๔๕๒/๒๕๕)

อินทรี ๕

[๔๕๕] “ท่านผู้มีอายุ อินทรี ๕ ประการนี้ คือ (๑) จักขุนทรี (๒) ไสตินทรี (๓) ฆานินทรี (๔) ชิวหินทรี (๕) กายินทรี มีอารมณ์ต่างกัน มีที่เกี่ยวไปต่างกัน ไม่รับรู้ อารมณ์อันเป็นที่เกี่ยวไปของกันและกัน เมื่ออินทรี ๕ ประการนี้มีอารมณ์ต่างกัน มีที่เกี่ยว ไปต่างกัน ไม่รับรู้อารมณ์อันเป็นที่เกี่ยวไปของกันและกัน จะมีอะไรเป็นที่อาศัย และธรรม อะไรรับรู้อารมณ์อันเป็นที่เกี่ยวไปแห่งอินทรี ๕ ประการนั้น”

“ท่านผู้มีอายุ อินทรี ๕ ประการนี้ คือ (๑) จักขุนทรี (๒) ไสตินทรี (๓) ฆานินทรี (๔) ชิวหินทรี (๕) กายินทรี มีอารมณ์ต่างกัน มีที่เกี่ยวไปต่างกัน ไม่รับรู้อารมณ์อันเป็นที่ เกี่ยวไปของกันและกัน เมื่ออินทรีเหล่านี้มีอารมณ์ต่างกันมีที่เกี่ยวไปต่างกัน ไม่รับรู้ อารมณ์อันเป็นที่เกี่ยวไปของกันและกัน มีใจเป็นที่อาศัย และใจยอมรับรู้อารมณ์อันเป็นที่ เกี่ยวไปแห่งอินทรีเหล่านั้น”

[๔๕๖] “ท่านผู้มีอายุ อินทรี ๕ ประการนี้ คือ (๑) จักขุนทรี (๒) ไสตินทรี (๓) ฆานินทรี (๔) ชิวหินทรี (๕) กายินทรี อินทรี ๕ ประการนี้อาศัยอะไรดำรงอยู่”

“ท่านผู้มีอายุ อินทรี ๕ ประการนี้ คือ (๑) จักขุนทรี (๒) ไสตินทรี (๓) ฆานินทรี (๔) ชิวหินทรี (๕) กายินทรี อินทรี ๕ ประการนี้อาศัยอายุ²¹ ดำรงอยู่

“อายุอาศัยอะไรดำรงอยู่”

“อายุอาศัยไออุ่น²²ดำรงอยู่”

“ไออุ่นอาศัยอะไรดำรงอยู่”

“ไออุ่นอาศัยอายุดำรงอยู่”

“ผมรู้ทั่วถึงภาชิตของท่านพระสารีบุตรในบัดนี้เองอย่างนี้ว่า “อายุอาศัยไออุ่นดำรง อยู่และไออุ่นอาศัยอายุดำรงอยู่” แต่ผมจะพึงเข้าใจความแห่งภาชิตนี้ได้อย่างไร”

“ถ้าเช่นนั้น ผมจักอุปมาให้ท่านฟัง เพราะวิญญูชนบางพวกในโลกนี้ย่อมทราบความ แห่งภาชิตได้ด้วยอุปมา เมื่อประทีปน้ำมันกำลังติดไฟอยู่ แสงสว่างอาศัยเปลวไฟจึงปรากฏ เปลวไฟก็อาศัยแสงสว่างจึงปรากฏอยู่แม้ฉันใด อายุอาศัยไออุ่น ดำรงอยู่ ไออุ่นก็อาศัยอายุ ดำรงอยู่ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน”

²¹ อายุ ในที่นี้หมายถึงรูปชีวิตินทรี (ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๔๕๖/๒๕๗-๒๕๙)

²² ไออุ่น หมายถึงเตโชธาตุที่เกิดจากกรรม (ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๔๕๖/๒๕๗-๒๕๙)

[๔๕๗] “ท่านผู้มีอายุ อายุสังขาร²³ กับเวทนียธรรม²⁴ เป็นอันเดียวกัน หรือต่างกัน”

“ท่านผู้มีอายุ อายุสังขารกับเวทนียธรรม ไม่เป็นอันเดียวกัน (ถ้า) อายุสังขาร กับ เวทนียธรรมเป็นอันเดียวกันแล้ว การออกจากสมบัติของภิกษุผู้เข้าสัญญาเวทิตนโรธ ก็ไม่ พึงปรากฏ แต่เพราะอายุสังขารกับเวทนียธรรมต่างกัน ฉะนั้น การออกจากสมบัติของภิกษุ ผู้เข้าสัญญาเวทิตนโรธ จึงปรากฏ”

“เมื่อธรรมเท่าไรละกายนี้ไป กายนี้จึงถูกทอดทิ้งนอนนิ่งเหมือนท่อนไม้ที่ปราศจาก เจตนา”

“เมื่อธรรม ๓ ประการ คือ (๑) อายุ (๒) ใจอุ่น (๓) วิญญาณ²⁵ ละกายนี้ไป กายนี้จึง ถูกทอดทิ้ง นอนนิ่งเหมือนท่อนไม้ที่ปราศจากเจตนา”

“สัตว์ผู้ตายคือทำกาละไปแล้วกับภิกษุผู้เข้าสัญญาเวทิตนโรธต่างกันอย่างไร”

“สัตว์ผู้ตายคือทำกาละไปแล้วมีกายสังขาร วจีสังขาร และจิตตสังขาร²⁶ดับระงับไป มีอายุหมดสิ้นไป ไม่มีใจอุ่น มีอินทรีย์แตกทำลาย ส่วนภิกษุผู้เข้าสัญญาเวทิตนโรธมีกาย สังขาร วจีสังขาร และจิตตสังขารดับ ระงับไป แต่อายุยังไม่หมดสิ้น ยังมีใจอุ่นมีอินทรีย์ผ่อง ใส สัตว์ผู้ตายคือทำกาละไปแล้วกับภิกษุผู้เข้าสัญญาเวทิตนโรธต่างกันอย่างไร”

ปัจจัยแห่งเจโตวิมุตติ

[๔๕๘] “ท่านผู้มีอายุ ปัจจัยแห่งการเข้าเจโตวิมุตติ ซึ่งไม่มีทุกข์ ไม่มีสุขมีเท่าไร”

“ท่านผู้มีอายุ ปัจจัยแห่งการเข้าเจโตวิมุตติ ซึ่งไม่มีทุกข์ ไม่มีสุขมี ๔ ประการ คือ (๑) เพราะละสุขได้ (๒) เพราะละทุกข์ได้ (๓) เพราะโสมนัสดับไปก่อน (๔) เพราะโทมนัสดับไป ก่อนแล้ว ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้จึงบรรลุดุตตถณาน ซึ่งไม่มี ทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธี เพราะอุเบกขาอยู่ ปัจจัยแห่งการเข้าเจโตวิมุตติ ซึ่งไม่มีทุกข์ ไม่มีสุขมี ๔ ประการนี้แล”

“ปัจจัยแห่งการเข้าเจโตวิมุตติ ซึ่งไม่มีนิमित²⁷ มีเท่าไร”

²³ อายุสังขาร หมายถึงอายุนั่นเอง (ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๔๕๗/๒๕๘)

²⁴ เวทนียธรรม หมายถึงเวทนารธรรม (ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๔๕๗/๒๕๘)

²⁵ วิญญาณ หมายถึงจิต (ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๔๕๗/๒๕๙)

²⁶ กายสังขาร หมายถึงลมหายใจเข้าออก วจีสังขาร หมายถึงวิตกวิจารณ์ จิตตสังขาร หมายถึงสัญญา-เวทนา (ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๔๕๗/๒๕๙)

²⁷ นิमित ในความหมายนี้หมายถึงการออกจากนิโรธสมบัติด้วยผลสมบัติ ซึ่งเป็นผลเกิดจากวิปัสสนา (ม.ม.อ. (บาลี)

“ปัจจัยแห่งการเข้าเจโตวิมุตติ ซึ่งไม่มีนิमितมี ๒ ประการ คือ

๑. การไม่มนสิการถึงนิमितทั้งปวง^{๒๘}
๒. การมนสิการถึงนิพพานธาตุ ซึ่งไม่มีนิमित^{๒๙}

ปัจจัยแห่งการเข้าเจโตวิมุตติ ซึ่งไม่มีนิमितมี ๒ ประการนี้แล”

“ปัจจัยแห่งการตั้งอยู่แห่งเจโตวิมุตติ ซึ่งไม่มีนิमित มีเท่าไร”

“ปัจจัยแห่งการตั้งอยู่แห่งเจโตวิมุตติ ซึ่งไม่มีนิमितมี ๓ ประการ คือ

๑. ไม่มนสิการถึงนิमितทั้งปวง
๒. มนสิการถึงนิพพานธาตุ ซึ่งไม่มีนิमित
๓. อภิสังขาร^{๓๐}ในเบื้องต้น

ปัจจัยแห่งการตั้งอยู่แห่งเจโตวิมุตติ ซึ่งไม่มีนิमितมี ๓ ประการนี้แล”

“ปัจจัยแห่งการออกจากเจโตวิมุตติ ซึ่งไม่มีนิमित มีเท่าไร”

“ปัจจัยแห่งการออกจากเจโตวิมุตติ ซึ่งไม่มีนิमितมี ๒ ประการ คือ

๑. การมนสิการถึงนิमितทั้งปวง
๒. การไม่มนสิการถึงนิพพานธาตุ ซึ่งไม่มีนิमित

ปัจจัยแห่งการออกจากเจโตวิมุตติ ซึ่งไม่มีนิमितมี ๒ ประการนี้แล”

[๔๕๙] “ท่านผู้มีอายุ ธรรมเหล่านี้ คือ อัปปรมาณูเจโตวิมุตติ^{๓๑} อากิญจัญญาเจโตวิมุตติ^{๓๒} สุญญตาเจโตวิมุตติ^{๓๓} อนิมิตตาเจโตวิมุตติ^{๓๔} มีอรรถต่างกัน มีพยัญชนะต่างกัน หรือมีอรรถอย่างเดียวกัน ต่างกันแต่พยัญชนะเท่านั้น”

๒/๔๕๘/๒๖๐)

^{๒๘} นิमितทั้งปวง ในที่นี้หมายถึงอารมณ์มีรูปเป็นต้น (ม.มุ.อ. (บาลี) ๒/๔๕๘/๒๖๐)

^{๒๙} การมนสิการถึงนิพพานธาตุ ซึ่งไม่มีนิमित หมายถึงการมนสิการถึงธรรมที่เกิดร่วมกับผลสมาบัติ (ม.มุ.อ. (บาลี) ๒/๔๕๘/๒๖๐)

^{๓๐} อภิสังขาร หมายถึงการกำหนดระยะเวลาอยู่ในสมาธิ (ม.มุ.อ. (บาลี) ๒/๔๕๘/๒๖๐)

^{๓๑} อัปปรมาณูเจโตวิมุตติ ได้แก่ ธรรม ๑๒ ประการ คือ พรหมวิหาร ๔ มรรค ๔ ผล ๔ พรหมวิหาร ชื่อว่าอัปปรมาณู เพราะแผ่ไปหาประมาณมิได้ ธรรมที่เหลือชื่อว่าอัปปรมาณู เพราะไม่มีกิเลสเป็นเครื่องวัด (ม.มุ.อ. (บาลี) ๒/๔๕๙/๒๖๒, ส.สพ.อ. (บาลี) ๓/๓๔๙/๑๖๐)

^{๓๒} อากิญจัญญาเจโตวิมุตติ ได้แก่ ธรรม ๙ ประการ คือ อากิญจัญญายตนะ ๑ มรรค ๔ ผล ๔ อากิญจัญญายตนะ ชื่อว่าอากิญจัญญะ เพราะไม่มีกิเลสเครื่องกังวลเป็นอารมณ์ มรรคและผล ชื่อว่า อากิญจัญญะ เพราะไม่มีกิเลสเครื่องกังวลคือกิเลสเครื่องย่ำยีและกิเลสเครื่องผูก (ม.มุ.อ. (บาลี) ๒/๔๕๙/๒๖๒, ส.สพ.อ. (บาลี) ๓/๓๔๙/๑๖๐)

“ท่านผู้มีอายุ เพราะอาศัยเหตุใด ธรรมเหล่านี้จึงมีอรรถต่างกัน และมีพยัญชนะต่างกัน เหตุนั้นมีอยู่ อหนึ่ง เพราะอาศัยเหตุใด ธรรมเหล่านี้จึงมีอรรถอย่างเดียวกัน ต่างกันแต่พยัญชนะเท่านั้น เหตุนั้นมีอยู่”

“เพราะอาศัยเหตุใด ธรรมเหล่านี้จึงมีอรรถต่างกัน และมีพยัญชนะต่างกัน เหตุนั้นเป็นอย่างไร คือ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้มีเมตตาคิดแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ... ทิศที่ ๒ ... ทิศที่ ๓ ... ทิศที่ ๔ ... ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง ทิศเฉียง แผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถาน ด้วยเมตตาคิด อันไพบุลย์ เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่ มีกรุณาจิต ... มีมุทิตาจิต ... มีอุเบกขาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ... ทิศที่ ๒ ... ทิศที่ ๓ ... ทิศที่ ๔ ... ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง ทิศเฉียง แผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถาน ด้วยอุเบกขาจิตอันไพบุลย์ เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่ นี้เรียกว่า “อัปปรมาณาเจโตวิมุตติ”

อากิญจัญญาเจโตวิมุตติ เป็นอย่างไร

คือ เพราะล่องวิญญาณัญญาตนณานโดยประการทั้งปวง ภิกษุในพระธรรม-วินัยนี้ บรรลุอากิญจัญญาตนณานอยู่โดยกำหนดว่า “ไม่มีอะไร” นี้เรียกว่า “อากิญจัญญาเจโตวิมุตติ”

สุญญตาเจโตวิมุตติ เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้อยู่ในป่าก็ดี อยู่ที่โคนไม้ก็ดี อยู่ในเรือนว่างก็ดี พิจารณาเห็นว่า “สิ่งนี้ว่างจากตนบ้าง จากสิ่งทีเนื่องด้วยตนบ้าง” นี้เรียกว่า “สุญญตาเจโตวิมุตติ”

อนิมิตตาเจโตวิมุตติ เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้บรรลุอนิมิตตาเจโตสมาธิ เพราะไม่มนสิการถึงนิमितทั้งปวงอยู่ นี้เรียกว่า “อนิมิตตาเจโตวิมุตติ”

เพราะอาศัยเหตุใด ธรรมเหล่านี้จึงมีอรรถต่างกัน และมีพยัญชนะต่างกัน เหตุนั้นเป็นอย่างไรนี้แล

³³ สุญญตาเจโตวิมุตติ ได้แก่ ความหลุดพ้นโดยว่างจากราคะ โทสะ โมหะ เพราะพิจารณานามรูปโดยความเป็นอนัตตา (ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๔๕๙/๒๖๓, ส.สพ.อ. (บาลี) ๓/๓๔๙/๑๖๑)

³⁴ อนิมิตตาเจโตวิมุตติ ได้แก่ ธรรม ๑๓ ประการ คือ วิปัสสนา ๑ อรูป ๔ มรรค ๔ ผล ๔ (ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๔๕๙/๒๖๓, ส.สพ.อ. (บาลี) ๓/๓๔๙/๑๖๑)

เพราะอาศัยเหตุใด ธรรมเหล่านี้จึงมีอรรถอย่างเดียวกัน ต่างกันแต่พยัญชนะเท่านั้น เหตุนี้ เป็นอย่างไร

คือ รากะชื่อว่ากิเลสเป็นเครื่องวัด โทสะชื่อว่ากิเลสเป็นเครื่องวัด โมหะชื่อว่า กิเลสเป็นเครื่องวัด กิเลสเหล่านี้ภิกษุผู้ชฌานาสพละได้เด็ดขาดแล้ว ตัดรากถอนโคน เหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้ เจโตวิมุตติอันไม่กำเริบ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “เลิศกว่าอัปปมาณาเจโตวิมุตติที่มีอยู่” เจโตวิมุตติอันไม่กำเริบนั้น ห่างจากรากะ ห่างจากโทสะ ห่างจากโมหะ รากะชื่อว่ากิเลสเป็นเครื่องกังวล โทสะชื่อว่ากิเลสเป็นเครื่องกังวล โมหะชื่อว่ากิเลสเป็นเครื่องกังวล กิเลสเหล่านี้ภิกษุผู้ชฌานาสพละได้เด็ดขาดแล้ว ตัดรากถอนโคนเหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้ เจโตวิมุตติอันไม่กำเริบ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “เลิศกว่าอากิญจัญญาเจโตวิมุตติที่มีอยู่” เจโตวิมุตติอันไม่กำเริบนั้น ห่างจากรากะ ห่างจากโทสะ ห่างจากโมหะ รากะชื่อว่ากิเลสเป็นเครื่องทำนimit โทสะชื่อว่ากิเลสเป็นเครื่องทำนimit โมหะชื่อว่ากิเลสเป็นเครื่องทำนimit กิเลสเหล่านี้ภิกษุผู้ชฌานาสพละได้เด็ดขาดแล้ว ตัดรากถอนโคนเหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้ ท่านผู้มีอายุ เจโตวิมุตติอันไม่กำเริบ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “เลิศกว่าอนิมิตตาเจโตวิมุตติที่มีอยู่” เจโตวิมุตติอันไม่กำเริบนั้น ห่างจากรากะ ห่างจากโทสะ ห่างจากโมหะ เพราะอาศัยเหตุใด ธรรมเหล่านี้จึงมีอรรถอย่างเดียวกัน ต่างกันแต่พยัญชนะเท่านั้น เหตุนี้ เป็นอย่างไรแล”

ท่านพระสารีบุตรได้กล่าวภาษิตนี้แล้ว ท่านพระมหาโกฏฐิกะมีใจยินดีชื่นชมภาษิตของท่านพระสารีบุตร ดังนี้แล

มหาเวทลลสูตรที่ ๓ จบ
